

Ιστοριογραφία και μυθιστόρημα: για το Χαστουκόδεντρο του Άρη Μαραγκόπουλου

Γιώργος Κόκκινος,
καθηγητής Ιστορίας & Διδακτικής της Ιστορίας στο Παν/μιο Αιγαίου

«Η Ιστορία γενικά τείνει να εξημερώνει τα γεγονότα βρίσκοντας λογικές εξηγήσεις για όλα. Εγώ όμως ήθελα μια ορθή και τεκμηριωμένη αφήγηση, στην οποία, ωστόσο, να είναι παρόντα τα θύματα, τα οποία, με τον πόνο τους, τις αυταπάτες τους, τους φόβους τους, θα μας δώσουν αληθινές στιγμές στοχαστικής ιστορίας. Θα διαλύσουν την αυτοϊκανοποίηση της επιστημονικής απόστασης [...]. Στην αφήγηση [...] πρέπει να ακούσουμε απρόοπτα τη φωνή ενός παιδιού δώδεκα χρόνων από την Πολωνία, το οποίο στο ημερολόγιό του ρωτάει τον θεό τι είναι αυτό που συμβαίνει. Αυτό το σάστισμα είναι θεμελιώδες στοιχείο της ιστορίας.»

Σαούλ Φριντλέντερ (από συνέντευξη
στην εφημ. *La Repubblica*, Νοέμβριος 2013)

Με λίγα λόγια, σχεδόν όλα όσα ζητάμε σήμερα από το ιστορικό μυθιστόρημα ή από κάθε μυθιστόρημα, κυρίως την πολυφωνικότητα, τα διεκδικεί πλέον για λογαριασμό της και η ιστοριογραφία. Η κάλυψη της μεγάλης απόστασης μεταξύ τους ήταν απόρροια ποικίλων οσμώσεων που εξακολουθούν όμως να παραμένουν στη σκιά, καθώς στο οπτικό μας νεύρο συνεχίζουν να αποτυπώνονται οι σκιές ειδολογικών συμβάσεων και διακρίσεων που ο διαζευκτικός τους χαρακτήρας δεν ισχύει πλέον.

Αν η καταστατική αξία της ιστοριογραφίας είναι η αλήθεια –που πρέπει να αναζητηθεί με κάθε τίμημα–, όπως και η ουδετερότητα / αντικειμενικότητα, από την άλλη πλευρά, η καταστατική αξία της λογοτεχνίας και ειδικότερα του μυθιστορήματος –ακόμα και όταν το αντικείμενο του ενδιαφέροντός του είναι τα πάθη της Ιστορίας ή το νόημά της– δεν μπορεί παρά να είναι η μυθοπλαστική αληθοφάνεια, η αναγωγή από το ειδικό στο καθολικό, η συγκρότηση εκφραστικών ανθρώπινων ιδεότυπων, η συγκίνηση, η αισθητική πληρότητα.

Όμως, όπως θα προσπαθήσω να δείξω και όπως προεξαγγέλλεται από το παράθεμα του Φριντλέντερ, η ιστοριογραφία και η λογοτεχνία δεν είναι δυο κόσμοι ασύμβατοι, δυο παράλληλα σύμπαντα. Δημιουργούν επίκοινες ζώνες,

αλληλοδιεισδύουν, αλληλοτροφοδοτούνται, συγκαθορίζονται. Πρόκειται συνήθως για ένα παράδοξο «ερωτικό παιχνίδι» που, από τη μια πλευρά, ασκούν με χάρη και επιδεξιότητα οι λογοτέχνες –ενίοτε όμως και με οίηση, προσποίηση, προχειρότητα ή και αφέλεια– αλλά που, από την άλλη, αποκηρύσσουν μετά βδελυγμίας οι περισσότεροι ιστορικοί –κυρίως αυτοί που δαιμονοποιούν τον μεταμοντερνισμό–, αν και η ζήλια τους είναι μεγάλη για τις επιτυχίες των αντιπάλων τους. Όπως, εξάλλου, είναι μεγάλος και ο πειρασμός των λογοτεχνών να χρησιμοποιήσουν την ιστορική πραγματολογία μόνο σαν ιστορικό σκηνικό, σαν άλλοθι ή και σαν αγαπημένο υλικό ανατροπής, πηλό εύπλαστο στη διακριτική ευχέρεια της δημιουργικής τους βούλησης.

Προφανώς ο Άρης Μαραγκόπουλος δεν ανήκει σε αυτούς.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας εναλλακτικής «ιστορίας» που αντιστρέφει την τροπή των γεγονότων όχι τόσο από έρωτα επιστημονικής φαντασίας, αλλά προς υπενθύμιση της δύσκολης σωτηρίας από τον εφιάλτη του Ναζισμού, είναι το μυθιστόρημα *Fatherland* του Ρόμπετ Χάρις (1992 Hutchinson / 2012 Arrow books). Επειδή είναι καλή λογοτεχνία, επειδή η Δημόσια ιστορία έχει πλέον την πρωτοβουλία των κινήσεων στις νοηματοδοτικές πρακτικές του μορφωμένου κοινού αναφορικά με το πρόσφατο παρελθόν και, τέλος, επειδή η επιστημολογική σύγχυση που προκύπτει από τη σύμμιξη των κωδίκων και από την αντιστροφή της ιστορικής πραγματικότητας είναι καταλυτική, το αποτέλεσμα ενδέχεται να είναι πολλαπλά επικίνδυνο. Τη συναίσθηση του κινδύνου είχε και ο ίδιος ο συγγραφέας, ο οποίος στο τέλος του βιβλίου του αισθάνθηκε την ανάγκη να επιστήσει την προσοχή του αναγνώστη του στα κριτήρια αξιολόγησης του «ιστορικού» υλικού που χρησιμοποιήθηκε. Να του υπογραμμίσει εκ των υστέρων ποια από τις ιστορικές του πηγές ήταν γνήσια και αυθεντική και ποια πλασματική. Βέβαια, η όλη σκηνοθεσία προφανώς και μπορεί να εξαντλείται στο ίδιο το αφηγηματικό εύρημα: στην αίσθηση του εγκλεισμού στον λαβύρινθο της αναζήτησης της ιστορικής αλήθειας.

Στον παιγνιώδη μεταμοντερνισμό, η ιστορική μυθοπλασία όχι μόνο διεκδικεί καθεστώς ισοτιμίας με την ιστορική πραγματολογία, αλλά επιπλέον διεκδικεί και τα σκήπτρα. Η υπερκέραση των δυνάμεων του αντιπάλου έχει ως συνέπεια, όπως επισημαίνουν οι Πήτερ Μακκλάρεν και Ραμίν Φαραμαντπούρ στην *Παιδαγωγική της αντίστασης* (εκδ. Τόπος, 2013), «Τα ιστορικά γεγονότα συχνά [να] μετασχηματίζονται σε ένα θεματικό πάρκο της φαντασίας και του παιχνιδιού τύπου Ντίσνεϊλαντ, όπου η διάκριση μεταξύ του γεγονότος και της μυθιστοριογραφίας είναι μόλις –αν είναι

καθόλου– αντιληπτή. Η ιστορία έτσι τεμαχίζεται σε ένα εργαστήριο γραμματολογίας, όπου μπορείτε να δημιουργήσετε μια μεταφυσική των εξαφανίσεων και της εφεύρεσης της πραγματικότητας ως εφιάλη, στον οποίο όλες οι προσπάθειες αντικειμενικότητας υποφέρουν τη μοίρα του Δόκτορα Φράνκεστάιν και του τέρατός του» (ό.π., 122-123).

Στο *Χαστουκόδεντρο* ο Άρης Μαραγκόπουλος πλάθει υβριδικές μορφές ιστορικού νοήματος που υπακούουν στη λογική ενός «διπλού δεσμού», μιας διπλής εγγραφής:

Επιδιώκει τη διπλή και διασταυρούμενη ανάγνωση, την *αλληλοπεριχώρηση* των ερμηνευτικών προοπτικών, των διαφορετικών σημειωτικών κωδίκων – ιστοριογραφίας και μυθοπλασίας–, τη σφαιρικότητα και πολυπρισματικότητα της αποτύπωσης, την κατανόηση της εγγενούς πολυφωνικότητας του πραγματικού.

Πορεύεται με «φαντασία πιθανή» προσθέτοντας στην ιστορική μας ευαισθησία κρίσιμους ελλείποντες κρίκους, χαρακτηριστικές ψηφίδες ιστορικού νοήματος. Κάτι που ούτε η ιστοριογραφία ούτε η λογοτεχνία μας είχε μέχρι στιγμής κατορθώσει με τόση επιτυχία για την περίοδο που απασχολεί το *Χαστουκόδεντρο*.

Η ιστορική μυθοπλασία του Άρη Μαραγκόπουλου, η χρήση της ιστορικής φαντασίας μετά λόγου γνώσεως, δηλαδή σε ουσιαστική αναφορά με το ίδιο το πραγματολογικό υλικό των πηγών ή αλλιώς «κατά το εικός και αναγκαίον» θυμίζει – επιτρέψτε μου την αναλογία– τον τρόπο με τον οποίο συνέθετε τις δημηγορίες του ο Θουκυδίδης: λάμβανε καθοριστικά υπ’ όψιν αυτό που απαιτούσε η εσωτερική συνάφεια των εξελίξεων και η δυναμική των γεγονότων, αυτό που θα έπρεπε να έχει διαμειφθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, με γνώμονα και τη στέρεη εκ των υστέρων γνώση, χωρίς να περιορίζεται σε ό,τι τελospάντων θα αποκαλούσαμε με θετικιστικό ζήλο «πιστή αντανάκλαση της ιστορικής πραγματικότητας».

Ο «διπλός δεσμός» που προτείνει ο Μαραγκόπουλος αντιστοιχεί με τους γενικότερους επιστημολογικούς προβληματισμούς της σύγχρονης ιστοριογραφίας μετά τη γλωσσική και την πολιτισμική στροφή της στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Αναγνωρίζουμε πλέον ότι ακόμα και στην ιστορική γραφή συνυφαίνονται τόσο η *αναφορική-τεκμηριωτική* λειτουργία, που είναι αποφασιστικής σημασίας, όσο και η *ποιητική*, που έχει να κάνει με τον διαμεσολαβητικό ρόλο της γλώσσας, άρα της κοσμοθεωρίας και της ιδεολογίας, συνεπώς και της αφήγησης.

Το επίκοινο στοιχείο μεταξύ ιστοριογραφίας και ιστορικοφανούς λογοτεχνικής μυθοπλασίας είναι προφανώς η αφήγηση. Όμως εδώ αρχίζουν οι

διαφοροποιήσεις και οι διενέξεις. Υπάρχει λογοτεχνία που επιχειρεί να υποκαταστήσει την ιστοριογραφία; Αυτό είναι θεμιτό; Αν είναι, αυτό σημαίνει ότι στην ιστοριογραφία εναπόκειται να μιμηθεί αναγκαστικά τη λογοτεχνία, εάν δεν θέλει να χάσει την όποια σχέση διατηρεί ακόμα με το αναγνωστικό κοινό.

Το *Χαστουκόδεντρο* ανασυγκροτεί και αφηγηματοποιεί μια καίρια τραυματική ιστορική εμπειρία. Υποστηρίζω την άποψη ότι ο Άρης Μαραγκόπουλος επιχειρήσει να επεξεργαστεί το πρωταρχικό τραύμα της μετακατοχικής ελληνικής κοινωνίας, τον Εμφύλιο Πόλεμο και τα παρεπόμενά του, με ένα μεικτό κώδικα: έναν κώδικα τόσο καθαρά *αρχαϊκό* και ιστοριογραφικό, όσο και *αισθητικό*-μυθοπλαστικό. Για να χρησιμοποιήσω τη γλώσσα της ψυχανάλυσης, διατύπωσε ένα νέο πολύμορφο και *πολυτροπικό συμβολισμό*. Για να χρησιμοποιήσω και την ορολογία της επιστήμης μου, δημιούργησε ένα *εμβληματικό έργο Δημόσιας Ιστορίας*, μη ακαδημαϊκής αλλά, ωστόσο, μεστής σε νοηματικό περιεχόμενο ιστορίας. Σε *πέισμα πολλών νεοπουριτανών της επιστήμης, της ηθικής και της αισθητικής έδειξε ότι μπορεί από το κακό, την απανθρωπιά και την ασχήμια να αναδυθεί ομορφιά, αισθητική απόλαυση, νοηματική πληρότητα*.

Ο Ά. Μαραγκόπουλος δημιούργησε ομορφιά συνθέτοντας τόσο συμβατικούς όσο και –κυρίως– *καινοτόμους κώδικες*. Άλλωστε, αν κάτι καίριο μας υπέδειξε ο Adorno, αυτό είναι ότι *οι διακεκαυμένες ζώνες στην Ιστορία* δεν μπορούν να αναπαρασταθούν με τις τεχνικές της παραδοσιακής ρεαλιστικής αναπαράστασης.

Το σημαντικότερο, όμως, επίτευγμα του Άρη Μαραγκόπουλου είναι ότι πέτυχε αυτό που θεωρούσε αναγκαίο ο Τσβετάν Τοντόροφ, όταν προσεγγίζουμε τα ιστορικά μας τραύματα: μας βοήθησε να μετατοπιστούμε από την *κυριολεκτική* στην *παραδειγματική μνήμη*. Παράλληλα όμως, όπως συμβαίνει στη σπουδαία λογοτεχνία και τέχνη, καλλιέργησε μια παραδειγματική μορφή ιστορικής συνείδησης, η οποία κρύβοντας στον πυρήνα της ιστορικό φρονηματισμό υπακούει σε ιστορικές αναλογίες και αιώνια πρότυπα.

Κατά τη γνώμη μου, είναι ουσιαστική η συμβολή του Ά. Μαραγκόπουλου και στη μετατόπιση της οπτικής γωνίας, ως προς την ιστορική πρόσληψη της μεταπολεμικής περιόδου, από την τραγικότητα και την κριτική απομυθοποίηση στην ειρωνεία. Μετατόπιση που συντελεί αποφασιστικά στην πολυδιάστατη διεργασία του ιστορικού τραύματος της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Ειδικότερα, το *Χαστουκόδεντρο* είναι μια πολυεπίπεδη τοιχογραφία εποχής, με εξαιρετικά ευρηματικές πτυχές, σημαντικές λογοτεχνικές αρετές και σελίδες μεγάλης

συμπύκνωσης και δραματικής έντασης (ενδεικτικά 216-224 και 310-320), κατάστικτη από διακειμενικές αναφορές. Στην αφήγηση συνυπάρχουν ο επικός τόνος, η ηρωολατρική προσέγγιση, η ιστορική αισιοδοξία και ο επαναστατικός βολонταρισμός με την τραγική σύλληψη του βίου και της Ιστορίας, την απομυθοποίηση και την επίγνωση της ματαιότητας του επαναστατικού μεσσιανισμού, που απορρέει, αφενός μεν, από την ανθρωπολογική διαπίστωση της ισχνής δύναμης του καλού σε σχέση με την παντοδυναμία του κακού, αφετέρου δε από την ιστορικά τεκμηριωμένη εξαλλαγή κάθε ουτοπίας σε δυστοπία. Θέση στο υπόβαθρο της οποίας ανιχνεύεται η εδραία παραδοχή του συγγραφέα αναφορικά με τη δομική εξομοίωση δεξιόστροφων και αριστερόστροφων μορφών ολοκληρωτισμού. Ειδικότερα, στο *Χαστουκόδεντρο* ο ιδεαλιστικός και ανυστερόβουλος οραματισμός υποτάσσεται αναπόδραστα στην ανθρώπινη παθολογία και τη διαρκή αναπαραγωγή εξουσιαστικών μηχανισμών. Γίνεται παίγνιο και άθυρμα στην «Κόλαση της Ιστορίας» από την οποία δεν υπάρχει διαφυγή και σωτηρία (ενδεικτικά σελ. 392). Είναι και στην περίπτωση αυτή ανάγλυφη μια μορφή παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης, η οποία, άλλωστε, βρίσκει δομικές αναλογίες-ισοτοπίες στα μυθολογικά αρχέτυπα που επικαλείται ο συγγραφέας.

Στη μυθιστορία του Α. Μαραγκόπουλου, η αυτογνωσία, ο φιλοσοφικός αναστοχασμός και η ελεγεία για τη σπαταλημένη ζωή συνυφαίνονται με το αίτημα της ιστορικής αναγνώρισης και της ηθικής δικαίωσης, τον σαρκασμό και τη σάτιρα για το αέναο παιχνίδι του προσπορισμού ισχύος, αλλά και την ειρωνική κριτική αποξένωση από την εχθρική ή απεχθή παραγματικότητα. Ο συγγραφέας, εγκρατής γνώστης της παθογένειας της μετεμφυλιακής ελληνικής κοινωνίας, μιας πανοπτικής κοινωνίας-κρατητηρίου, ανάγει τη Μακρόνησο σε μετωνυμία αυτής της παθογένειας, τόσο στο επίπεδο της μακροπολιτικής του Ψυχρού Πολέμου όσο και σε αυτό της μικροπολιτικής, όπως καταδεικνύει με το εύστοχο παράδειγμα της ιστορίας της υπηρέτριας Σπυριδούλας, αλλά και με αναφορές στη διάχυτη βία, φανερή ή συγκαλυμμένη, στο επίπεδο της οικογένειας.

Υπάρχουν ορισμένα σημεία στο *Χαστουκόδεντρο* που συναντούν τις αντιστάσεις ή τις ενστάσεις των ιστορικών. Σημεία δηλαδή όπου η εναλλακτική-δυναμική εξέλιξη των γεγονότων δεν συγκρούεται μόνο με την ιστορική πραγματικότητα, αλλά δημιουργεί ερμηνείες-παγίδες, καλή τροφή για τη Δημόσια Ιστορία. Τέτοια σημεία είναι: α) σε γεγονοτολογικό επίπεδο, ο πρώιμος απόσταλινισμός της Μπέτι Αμπατιέλου σε αντίθεση με την καθυστερημένη ιδεολογική

μετατόπιση στις τάξεις των ίδιων των έγκλειστων κομμουνιστών, κάτι που είχε αρχίσει να συμβαίνει, όπως σήμερα γνωρίζουμε, αμέσως μετά το 1949 –αν όχι νωρίτερα– και κυρίως από το 1956. β) Σε επιστημολογικό επίπεδο, η δήλωση του συγγραφέα ότι αντιμετωπίζει το παρελθόν που μελετά είτε ως αλληγορία για το παρόν, είτε ως παρακαταθήκη ανθρώπινων παραδειγμάτων, αφού αυτό που τον ενδιαφέρει είναι κυρίως οι παροντικές μέριμνες. Και γ) σε ιδεολογικό-κοσμοθεωρητικό επίπεδο, η διαμόρφωση μιας παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης, με σημεία αναφοράς την αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση και την αέναη ανακύκλιση των ίδιων μορφών ιστορικής εμπειρίας.

Ως τραύμα ορίζεται «αυτό που δεν μπορούμε να πούμε», αλλά ταυτόχρονα και αυτό που «δεν μπορούμε να αποσιωπήσουμε». Το τραύμα δηλαδή πάντοτε επιστρέφει γιατί βρίσκει τον δρόμο να μας μιλήσει, να απευθυνθεί στους επιγενομένους, να καταστεί κοινωνικό σύμπτωμα, ακόμα και μετά την παρέλευση πολλών δεκαετιών. Ποιος είναι όμως αυτός ο δρόμος; Είναι η κατάλυση της καταστατικής διάκρισης παρελθόντος-παρόντος, στον βαθμό που το τραυματικό και απολιθωμένο παρελθόν στοιχειώνει, αυτονομείται και ταξιδεύει ελεύθερα και ανεξέλεγκτα στον ιστορικό χρόνο. Είναι επίσης η αποδυνάμωση –έστω και παρά τη θέληση των συνειδητών ή ασυνείδητων φορέων του– του κομφορμισμού και της διαγενεακής συμμόρφωσης, η οποία οδηγούσε στην απόκρυψη της ντροπής, της ενοχής ή της οδύνης ή και στην επένδυση της δυσφορίας με τον παραπλανητικό μανδύα της απάθειας, της συναισθηματικής νάρκωσης ή της μελαγχολίας. Επομένως, το τραύμα και ειδικά όταν αυτό μετενσαρκώνεται σε ψύχωση ή τρέλα αποτελεί μια ρωγή στην τάξη του χρόνου και του λόγου, παράλληλα όμως κι ένα σημαίνον ρήγμα στον κοινωνικό ιστό, που εκ των πραγμάτων διασπά τη συνοχή του κοινωνικού δεσμού. Συγκροτεί, ωστόσο, μια ιδιάζουσα κατακερματισμένη γλώσσα ή παίρνει τη μορφή άσχετων φαινομενικά συμπτωμάτων, αινιγματικών διατυπώσεων και γλωσσικών παραδρομών, ασύνδετων και αποσπασματικών εικόνων, επαναληπτικών ονείρων και παραληρημάτων.

Ο ψυχαναλυτής, σε ατομικό επίπεδο, και ο ιστορικός, σε συλλογικό, όπως επίσης και ο λογοτέχνης, ο κινηματογραφιστής ή ο καλλιτέχνης, λειτουργούν ως διαμεσολαβητές, ως διαγενεακές γέφυρες, δεδομένου ότι ως εκ της ιδιότητάς τους αναδέχονται, θα μπορούσαμε να πούμε, φαντασιακά τη μεταβίβαση του τραύματος και καθίστανται οι ίδιοι οι «τόποι» της πολλαπλής διεργασίας του, συγκροτώντας λειτουργικές νοηματοδοτικές πρακτικές, με την προσδοκία ότι είναι εφικτή η

ανάταξη του κοινωνικού δεσμού και η αποκατάσταση της συνέχειας της σημαίνουσας αλυσίδας.

Σύμφωνα με την ενδιαφέρουσα αυτή ψυχαναλυτική θεώρηση, το ανεπεξέργαστο διαγενεακό τραύμα εμφανίζεται συχνά ως απόκλιση ή τρέλα πλήττοντας έναν ασθενή κρίκο της γενεαλογικής αλυσίδας. Αυτός γίνεται ο επίγονος-σύμπτωμα της τυφλής αντισταθμιστικής λειτουργίας της επιβεβλημένης σιωπής και της απώθησης, ο ακούσιος ή εκούσιος μάρτυρας της τραυματικής εμπειρίας, ο ίδιος ο άγγελος της «φραγμένης» και «εκτοπισμένης» μνήμης και της ανάγκης επεξεργασίας του ιστορικού τραύματος.

Παρεμφερείς απόψεις διατυπώνει και ο γερμανός ψυχαναλυτής Titus Milech όταν διερωτάται επιβεβαιωτικά: « Άραγε η ασθένεια ενός ατόμου προστατεύει ή και σώζει ολόκληρο το οικογενειακό σώμα; Τόσες οικογένειες καταφέρνουν να επιβιώσουν δομώντας πάνω στα μη-λεχθέντα. Το ψεύδος τους επιτρέπει να αντέξουν. Η αλήθεια εκχωρείται στην αρρώστια». Άλλωστε, ως ένα τέτοιο μάρτυρα της απωθημένης οικογενειακής και εθνικής νοσηρότητας αντιλαμβάνεται και ο ίδιος ο Milech τον εαυτό του και κατά συνέπεια στην επίγνωση αυτή προσαρμόζει και τον κοινωνικό ρόλο του. «Μέσα από μένα», γράφει, «υπάρχει πια τώρα κάτι που αγγίζει το αδύνατο. Κάτι από τον κόσμο ανάποδα, κάτι από την κρυμμένη πλευρά του οικογενειακού μου σύμπαντος – την άλλη όψη του νομίσματος. Είμαι κομμάτι της πλευράς με τις ραφές που δεν θα έπρεπε ποτέ να γίνουν ορατές».

Ταυτόσημες, στο σημείο αυτό, είναι και οι απόψεις του ψυχιάτρου και ψυχαναλυτή Serge Tisseron, ο οποίος κάνει λόγο για τον «προδιαγεγραμμένο ασθενή».

Ε, λοιπόν, για να «επιστρέψουμε» στην υπό εξέταση περίπτωση, το *Χαστουκόδεντρο* είναι ακριβώς ο συμβολικός τόπος επεξεργασίας του εθνικού μας τραύματος. Και ο Άρης Μαραγκόπουλος είναι, ταυτόχρονα, ο «προδιαγεγραμμένος ασθενής», αλλά και ο εξεγερμένος άγγελος, ο φορέας της κάθαρσης και της συλλογικής αυτογνωσίας.